

CRISTIAN IFTODE

MINTEA DE PE URMĂ

Breviar de filosofie practică

TREI

FilosoFii
A G O R A

Cuprins

Notă lămuritoare 9

Naștere 13

Lecția perenă a filosofiei grecești 15

Aerul filosofilor și filosofia aerului 21

Copilărie 27

Ce înseamnă să fii un corp docil? 29

Revoltă 39

A recicla, a o lua de la capăt, a nu sfârși să începi 41

Tribulațiile autenticității 46

Jocuri și poturi ale ambiției 52

Curajul ca rezistență 57

La Rochefoucauld sau deconstrucția eticii virtuții 63

Dadaism 70

Un veac de „pisoar” 78

Mai '68 și mecele sale 84

Ultimul moștenitor al lui Nietzsche 88

Cinismul și problema practicii filosofice 111

Iubire 117

Tăgăduire 119

Eveniment 132

Iubirea, de la Platon la Tinder: vârste, clișee, capcane 135

Provocarea altruismului 152

Prietenie 159

Filosofia se naște din uimire, dar se hrănește din prietenie 161

Ură 179

Ură la superofertă: cum să nu cedăm 181

Frumusețe 189

Despre frumusețea care nu ne dă pace 191

Înfruntarea gusturilor sau despre cum rămânem împreună când ne simțim singuri 201

Ce facem cu (i)mor(t)alitatea artistului? 208

Identitate 215

Sinele 217

Tu știi cine ești? 220

În căutarea omului grec 225

A fi „ceva” sau a fi „cineva”? Trepte ale identității 231

Împotriva identității? 236

În aceeași barcă 242

Fericire 247

Două fericiri și două euri 249

Fericirea la români 256

Maturitate 261

Când devenim oameni mari? 263

O genealogie a supravegherii	270
Greutatea centrului	275
Câteva lecții stoice în vreme de pandemie	280
„Fără barbari, acum ce-o să ne facem?”	286
Înfrigurare	290

Sens al vieții 295

Autoameliorarea și capcanele ei	297
<i>Update</i> : sensul timpului pentru omul contemporan	304
La jumătatea vieții: care criză și care mijloc?	309
Leacuri filosofice pentru criza vârstei de mijloc	315
Despre buna întrebuițare a regretelor	319
Eterna reîntoarcere: o idee care nu se întoarce la fel	325
Sensul vieții ca profit	331
Dihotomia fapte/valori a fost greșit înțeleasă	337
De la viața bună la viața nudă și-napoi	343

Bătrânețe 349

Cicero și arta de a îmbătrâni	351
Frica de moarte și frica de a nu fi trăit în zadar	360

Notă finală 367

Referințe 373

Notă lămuritoare

V-ați gândit vreodată că, în abordarea marilor teme existențiale care mobilizează reflecția filosofică, ar putea exista o gradație dictată chiar de *vârstele* omului? La fel de adevărat cum este faptul că există forme de inițiere în filosofie și de tratare a problemelor adecvate anumitor vârste este și faptul că anumite întrebări și teme de reflecție relevante pentru viața de zi cu zi devin stringente sau chiar definitorii pentru o anumită etapă a vieții sau în relație cu o anumită vârstă. Lucrul rămâne valabil chiar dacă, la o vârstă fragedă, nu avem capacitatea de a conștientiza acest lucru — altfel spus, de a da glas și expresie conceptuală frământărilor noastre. Sau chiar dacă, mai târziu, nu avem răgazul sau cultura filosofică necesară care ne-ar permite o înțelegere complexă, din mai multe unghiuri, a unei anumite probleme. Cum pot susține așa ceva? Deoarece faptul că suntem ființe *proiective* — care au nevoie să-și imagineze viitorul și încearcă, într-o anumită măsură, să-l planifice — merge mână în mână cu nevoia de evaluare *retrospectivă* a vieții trăite până atunci. Iar dacă privim lucrurile retrospectiv, înțelegem că fiecare vârstă se plasează sub semnul unei teme fundamentale care adună laolaltă un mănunchi de întrebări acute despre condiția umană. Ceea ce nu înseamnă că voi

căuta, aici, să mimez răspunsuri adecvate unei anumite vârste, ci să cântăresc lucrurile cu „mintea de pe urmă“, în această ordine firească a întrebărilor ghidată de vârstele omului.

Cunoaștem vechiul proverb: „Dă-i, Doamne, românului mintea cea de pe urmă!“ Tocmai acest reflex își propunea filosofia, încă de la originile ei în Grecia antică, să-i ajute pe toți oamenii să-l deprindă. *Mintea de pe urmă*, cartea pe care ați binevoit să o deschideți, e despre reflexivitate, despre felul în care revenim pe urmele pașilor noștri, pentru a ne evalua retrospectiv atitudinile, faptele și ideile îmbrățișate în diferite împrejurări. Așa cum eu revin, acum, asupra multor texte mai vechi, le cântăresc cu alți ochi și uneori le revizuiesc semnificativ. Veți găsi, așadar, în acest breviar de filosofie practică, o serie de eseuri și articole a căror succesiune mi-a fost dictată de gândul împărtășit mai sus, la care am ajuns în urma unei discuții între prieteni. Secțiunile cărții sunt următoarele: Naștere (unde va fi vorba despre felul în care filosofia s-a născut în Grecia antică, pentru a renaște odată cu fiecare ființă umană care își pune întrebările „de muritor“, ca să recurg la formula inspirată a lui Thomas Nagel), Copilărie, Revoltă, Iubire, Prietenie, Ură, Frumusețe, Identitate, Fericire, Maturitate, Sens al vieții, Bătrânețe. Anumite suprapuneri parțiale și reveniri nu sunt doar inevitabile, ci și, consider eu, pilduitoare pentru a proba ce anume s-a „decantat“ între timp în ideile și felul meu de a privi viața, dar și ce am lăsat în urmă.

Așa cum puteți constata din lista de la sfârșit, o bună parte dintre textele pe care le veți citi în acest volum reprezintă versiuni mai mult sau mai puțin revizuite ale unora dintre articolele publicate în reviste culturale de-a lungul anilor, ca și câteva contribuții la volume colective, puse să stea alături de texte mai vechi inedite și de eseuri scrise special pentru acest volum. Mulțumesc tuturor editorilor pentru apariția acestor

texte în forma lor inițială și pentru posibilitatea de a reveni asupra lor în volumul de față (cu mulțumiri speciale pentru Andra Matzal și *Fundația9*, pentru colaborarea din toți acești ani). Precizez că, lăsând laoparte textele inedite, multe dintre cele revăzute au apărut doar în versiune tipărită și nu au fost inițial accesibile decât unui public restrâns. (Evident că nu e vorba, în această selecție, despre studiile mele academice.) Mai important însă mi se pare următorul lucru: aranjate în această „instalație“, puse să comunice între ele, *toate* textele de aici pot fi citite într-o lumină proaspătă, sporesc în semnificație.

Dacă m-am înșelat sau nu rămâne ca voi să decideți. Să începem!

NAŞTERE

Lecția perenă a filosofiei grecești

Trăim vremuri ce refuză, cu tupeu, orice bibliografie obligatorie. Însă bitcoinii înțelegerii de sine a europeanului de ieri și de azi rămân fragmentele lui Parmenide și Heraclit, dialogurile lui Platon, „Metafizica“ și „Etica Nicomahică“ ale lui Aristotel, „Viețile și doctrinele filosofilor“ de Diogene Laertios sau „Gândurile către sine însuși“ scrise, în greacă, de împăratul roman Marcus Aurelius.

Am intrat la Facultatea de Filosofie înainte să intru pe internet, iar asta mă face deja, în ochii studenților mei, un mic dinozaur, un „antic“. Unul ce pronunță cuvinte stranie — pe care nu le întâlnești, de regulă, în *newsfeed*-ul de pe Facebook — și invocă la tot pasul numele unor tipi despre care nici nu mai suntem siguri că au trăit vreodată cu adevărat, așa, fără conturi în rețelele de socializare — doar că au scris niște cărți complicate. Și totuși am o vârstă la care aș fi putut fi încă privit în Grecia lui Parmenide sau Platon ca un învățăcel într-ale filosofiei — mai greu să pot pretinde așa ceva acum, mai ales că nu ajută la promovare, la *marketare*. Micșorez ferestrele tuturor aplicațiilor mereu deschise și încerc să-mi amintesc cum a fost când am descoperit prima oară un text filosofic. Era o zi din

vacanța de vară și o carte cu pagini îngălbenite — o selecție din dialogurile lui Platon, îngrijită de Noica. Începea cu un tip care vorbea la procesul pe care i-l intentaseră propriii concetățeni din Atena, pentru „impietate și coruperea tineretului“. Doar că, în loc să se apere, Socrate îi acuza pe aceștia că nu știu cum să-și trăiască viața și cum să se îngrijească de ei înșiși. Ciudat personaj. Și totuși ceva nu vă sună familiar?

Precum cei mai mulți dintre voi, îmi petrec astăzi mare parte a timpului cu ochii în diferite ecrane. E mai simplu de citit și de scris așa, mai rapid și mai ieftin. Doar astfel ești mereu conectat, *up-to-date*. Ironia face însă ca probabil cea mai cunoscută pagină din istoria filosofiei, scrisă de Platon în urmă cu vreo 2400 de ani, să fie chiar despre noi, despre oameni, văzuți ca prizonieri într-o peșteră, urmărind cu ochi vrăjiți umbrele proiectate fără încetare pe peretele din fața lor. Cum doare lumina soarelui, după multe ore petrecute cu ochii într-un ecran! Noroc că avem astăzi ochelari de soare ultraperformați. Spunem că sunt doar un filtru când, de fapt, ne colorează după plac realitatea — de ce să nu o și *augmenteze*? De fapt ce înseamnă un „filtru“? Ce filtrează, ce selectează simțurile noastre, gândirea noastră din ceea ce primesc, din afară sau dinăuntru? Și ce pun *de la ele* în acest proces? Este una dintre cele mai vechi obsesii ale filosofilor. Astăzi știm bine că tindem să vedem lumea prin lentilele pe care ceilalți ni le lipesc peste ochi — doar că ne sperie tot mai puțin acest lucru, ni se pare firesc, „natural“.

Grecii antici nu purtau ochelari de soare: iubeau lumina și formele așa cum sunt ele — se *mirau* de ele, de persistența lor într-o lume, altfel, în continuă devenire. Cumva, povestea filosofiei începe chiar de aici, din pliul a două mirări conjugate. Mai întâi, mirarea copilului, cea mai simplă de pe lume, mirarea *că este*. De ce, de ce?... Apoi — după ce privirea începe să

se obișnuiescă cu formele, să le *recunoască* — mirarea că ele persistă, chiar dacă, privind lucrurile mai de-aproape, totul pare într-o continuă transformare. De unde, întrebarea neliniștitoare: *ce este real*, cu adevărat real?

Dar aceasta e doar o față a poveștii filosofiei grecești, una despre care gânditori din ultima sută și ceva de ani au ajuns să afirme că este, ea însăși, tot o „peșteră“, o vrăjire a minții plecând de la anumite particularități ale limbii eline ce au făcut posibilă articularea unei „teorii a ființei“, adică a ontologiei. Alții au replicat că asemenea revoltați nu fac decât să-și taie singuri craca de sub picioare și că discursul lor e un ghem de piste false și de autocontradicții. Important e să înțelegem că întrebarea despre ființă poate fi transformată într-o întrebare sau un mănunchi de întrebări despre identitate și diferență — ceea ce grecii știau deja foarte bine.

A gândi înseamnă a face lumină, iar a face lumină înseamnă a pune lucrurile în *ordine*. Dar ce fel de ordine? Naturală? Oare ordinea pe care mintea omenească o regăsește în regularitățile ce par să guverneze procesele naturale, disciplina pe care mintea e nevoită să o impună în viețile noastre, pentru a le conferi unitate și a le face să fie împlinite, precum și legile de organizare ale cetății drepte țin, toate, de un principiu unic — Gândirea? Filosofii greci spun că da. În același timp, ne somează să *nu* credem că așa stau lucrurile pentru că așa ne spune tradiția sau ne asigură marii preoți. Ne îndeamnă să punem totul la îndoială, să nu luăm nimic de-a gata și să filtrăm totul cu propria minte: pe scurt, să vedem dacă se poate gândi și altfel. Însă *a gândi* — fără urlete, invective și bătăi în piept. Să căutăm un adevăr ireductibil la relațiile de putere — ispită căreia îi cădeau pradă acei confrăți educați și „pragmatici“ ai filosofilor greci, denumiți sofiști, abili mânăuitori de „fapte alternative“.

Această căutare poate culmina cu „scânteia“ unei iluminări de moment, după cum ne relatează Platon, sau cu răceala odihnitoare a „suspendării judecării“, așa cum i se întâmpla filosofului sceptic. Totul sau nimic? De fapt nu acesta e jocul. Platonismul și scepticismul — două moșteniri decisive ale filosofiei grecești — au, iată, măcar ceva în comun: în ambele, importantă e căutarea, important este drumul, aventura gândirii care o ia mereu de la capăt și despică firul în patru. Pierdere de vreme? Sau cea mai înțeleaptă utilizare a timpului scurt hărăzit unui muritor pe pământ? Din acest punct de vedere, dialogurile lui Platon rămân, astăzi ca și ieri, cea mai bună școală a întrebărilor eterne „de muritor“: nu le deschideți crezând că o să aflați acolo răspunsuri definitive, ci pentru a învăța *cum* să vă întrebați filosofic, cum să vă căutați pe voi înșivă.

Mozaic cu Academia lui Platon de la Pompeii.
Sursă: Wikimedia Commons

Filosofia nu este *boala*: cauzele suferinței sunt omniprezente și fără filosofie. Nu este, probabil, nici *leacul* — cel puțin atâta vreme cât rămâne doar o practică discursivă și o exercitare detașată a minții. Iar apoi, neliniștile noastre fără leac sunt cele care ne fac să fim oameni, să nu încăpem în nicio definiție și să ieșim din limitele oricărui „program“. Dar poate fi *terapia* — iar aceasta e lecția practică de cea mai mare însemnătate a filosofiei greco-romane, cealaltă față a ei. Din pachetul cu cărți de joc al filosofiei antice, fiecare indică o artă alternativă de a trăi, o terapie posibilă a minții și a dorinței, un mod de a duce o viață mai bună „sculptându-ne“ pe noi înșine într-un anumit fel. În timp ce noi, astăzi — vorba unui gânditor contemporan — tindem să ne raportăm la noi înșine ca la niște *ready-made*-uri inerțiale, produse ale societății de consum expuse, ca atare, în parcul de distracții al identităților.

Socrate considera „îngrijirea de sine“ drept atitudinea filosofică fundamentală. În 2025, știm oare mai bine decât știau ei cum să avem grijă de noi? Mâncăm *bio*, dacă ne permitem: ei nu mâncau decât *bio*. Dacă avem timp și nu ne e lene, facem *jogging* sau mergem la sală: lor educarea trupului le intra în sânge încă de mici. Ni se spune că, dacă suntem deștepți, nu fumăm: ei nu aveau această problemă. Dacă suntem responsabili, încercăm să ne reciclăm deșeurile: „reciclarea“ era totuna cu ciclul firesc al naturii, pentru cei din vechime. Nu mai vorbesc despre factorii de stres, despre toxicitatea mediului înconjurător sau virtual, despre poluare și supraaglomerare... Să ne ferim însă de idealizări: lumea lor era și ea una crudă și nedreaptă, chiar mai violentă și mai nedreaptă decât a noastră, în multe privințe. În acest sens, Socrate își avertiza semenii că mai importantă decât îngrijirea de trup este îngrijirea de propriul suflet, educarea în spiritul virtuții, grija de minte și de inimă. În această epocă, în care suntem invitați să fim

manageri ai propriei existențe, să investim cu cap și să ieșim mereu în câștig, reușim oare mai bine decât ei să ne limpezim mintea și să nu ne frângem definitiv inima? Să dăm sens vieților noastre?

În ultimele decenii, s-a insistat tot mai mult pe această dimensiune prin excelență performativă și *ascetică* a filosofiei grecești. Etimologic, „asceza“ nu trimite automat la rugăciune și post, nici la o sumedenie de renunțări, ci la fortificare, exercițiu și antrenament. Filosofia antică solicita, astfel, o „viață de exerciții“, preponderent intelectuale, dar și fizice (mai ales în cazul extrem al filosofiei cinice), o viață consacrată *face-rii* adevărului, adică încorporării în propria viață a anumitor reguli etice și principii fundamentale, transformând aproape orice împrejurare existențială în prilej de antrenament sau în *gest* semnificativ pentru semenii tăi. Lecția perenă — demnă de reamintit în ceea ce unii au numit o veritabilă „eră a complacerii“, a acceptării de sine — ar putea fi aceea că urcușul și perfecționarea ne sunt în sânge încă din momentul în care ne-am ridicat, ca specie, pe două picioare și chiar și atunci când nu mai credem că Cineva ne așteaptă, iubitor, la capătul drumului — sau în vârful muntelui. Creștinismul a conferit ființei noastre scindate o dimensiune a *adâncimii lăuntrice* mai degrabă absentă în cultura greco-romană. Dar grecii se știau deja *verticali* și, de la distanță, ne avertizează că modul în care te simți în cutare situație nu îți spune cine ești tu cu adevărat, ci îți indică ce anume trebuie să depășești pentru a ajunge cea mai bună versiune a ta (Aristotel), pentru a deveni una cu gândirea, adică divinul din om (Platon, stoicii), ori pentru a ajunge să te bucuri pe deplin de miracolul simplu al vieții (epicurienii, scepticii sau cinicii, fiecare pe calea sa).